

УДК 82-1/29

Миннегулов Хатип Юсупович

филология ғылымдарының докторы, академик,
Қазан қаласындағы Қазан Федералды университеті, Татарстан Республикасы, Ресей
Федерациясы

e-mail: metodika.ksu@mail.ru

Мүрсәлім Гүлнүр Оразбекқызы

«Филология» мамандығының докторанты, Қазақ инновациялық гуманитарлық-заң
университеті, Семей қ.

e-mail: erowkan@mail.ru

ҚАЗАҚ ПОЭЗИЯСЫНДАҒЫ МИФОЛОГИЗМ

Мақалада қазақ поэзиясындағы мифологизмнің даму жайы сөз болады. Лирикадағы мифтік сарындардың көрініс табуын сөз ете келе, оған анықтама беріп, толық сипаттама береді. Бүгінгі қазақ поэзиясының көрнекті тұлғалары – Ұлықбек Есдәулет, Тыныштықбек Әбдікәкімұлы, Жанат Әскербекқызының поэзиясындағы мифтің көрінісі табуы да мысалдар арқылы зерттеліп жазылған.

Түйін сөздер: миф, лирика, поэзия, ақын, мифология.

Статья посвящена развитию мифологии в казахской поэзии. Кроме того рассматриваются мифические мотивы в лирике, дается определение и полное описание мифу. Вместе с тем приводятся примеры мифических явлений в творчестве таких ярких представителей современной казахской поэзии, как У.Есдаулет, Тыныштықбека Абдыкакимова, Жаната Аскербек также изучается на примерах.

Ключевые слова: миф, лирика, поэзия, поэт, мифология.

The article is devoted to the development of mythology in Kazakh poetry. It also discusses the manifestation of mythical motifs in the lyrics, gives a definition and a detailed description of the myth. The manifestation of myth in the poetry of prominent figures of modern Kazakh poetry as U. Esdaulet, Tynyshtykbek Abdykakimov, Zhanat Askerbek is also studied by examples.

Key words: myth, lyrics, poetry, poet, mythology.

XXI ғасырдың басындағы қазақ поэзиясы мейілінше сан қырлылығымен ерекшеленеді. XX ғасырдың соңғы онжылдығы еліміздегі тарихи оқиғалар мен жаңа Егемен Қазақстанның түбегейлі өзгеріске өту кезеңдеріне сәйкес отандық тіл, этнопсихология, психология, этнопедагогика, педагогика, тарих, әдебиет ғылымдарының нысанына айналатын поэтикалық шығармалар арқылы әдеби ортаға жаңа есімдерді ерекше қырларымен танытты.

Қазақ ақындарының шығармашылық палитрасында мифологиялық сарындарға соқпай өткендері кемде кем. Поэзия әлеміндегі көркемдік-эстетикалық жағынан қуатты, тілдік-бейнелілік жағынан өрнекті ерекше жанр – лирика. Қазіргі қазақ ақындары ұлттық мәдениеттің ежелгі бастауларына, түркі мифологиясына көп көңіл бөле бастап, мәңгілік рухани құндылықтарға деген қызығушылықтарын жандандыра бастады.

Олай дейтін себебіміз ежелгі есте жоқ ескі замандардан жеткен халықтың ауызша әдебиетті толтырған үлкенді-кішілі өлеңдерден бастап, суырып салма айтыс шумақтары, әуенмен айтылатын халық әндерінің ұйқас жолдары, батырлар жырлары

мен лиро-эпостық жырларының қайсысында болмасын өмір сүрудің құпияларын тануға ұмтылған ішкі бұлқынысты байқау қиын емес. Оны өлең жолдарындағы ашық та тұспалды, нақты да жұмбақты-жорамалды, бейнелі де символикалы, үрейлі де қызықты, қауіпті де қауіпсіз, тіпті жақсы да жаман деген кәдімгі мифологиялық образдар әбден таныс. Олардың адамзатпен параллельді өмір сүріп жатқан тылсымдық күшке ие, жұмбағы мол жаратылыс иелері екендігіне сенімнің қалыптасқандығын жоққа шығара алмаймыз. Осындай наным-сенімнің ықпалы этникалық психологияның қалыптасуына, өзіне тән мінез-құлықтың дамуына әсер етеді.

Миф – «мәдениеттің күрделі шындықтарының бірі» [1,15], оны әртүрлі «өзара толықтырушы» аспектілерде түсіндіріп, қарастыруға болады. Бүгінгі таңда әр елдің ғалымдары мифология адам санасының бөлінбес бөлігі екендігі туралы сүбелі ойлар айтуда. Сондықтан да, мифтің тарих қойнауындағы сырларды шертетін сырына бойлау мақсатында, ұлттық мәдениеттің шынайы көрінісін танудағы «алғашқы бастауы» екендігіне көз жеткізу үшін кезінде болған оқиғаларды мифологиялық

өрнектермен сипаттаған халықтық поэзия жанрларынан үндестік іздеуге көңіл бөле отырып, қазіргі қазақ поэзиясындағы мифологизмді барынша ауқымды зерттеудің қажеттігін басты назарға алдық. Осы орайда қазіргі поэзиядағы өзіндік шығармашылық кредосы бар ақындар Ұлықбек Есдәулет, Жанат Әскербекқызы және Тыныштықбек Әбдікәкімұлының шығармашылығында мифологиялық сарындардың желісі ауқымды ойларды қозғайды. Қазақ мифологиясындағы *Албасты, Алып, Айдахар, Жезтырнақ, Жалмауыз кемпір, Пері, Жалғыз көзді Дәу, Дуана, Желаяқ, Көлтауысар, Сайтан, Сөрел (орман иесі)* киелі саналатын *Ұмай ана, Көк Тәңірі, Пырақ, Бөрі, Көк өгіз, Су иесі*, төрт түлік атасы *Ойсыл қара, Қамбар ата, Зеңгі баба, Шопан ата, Сексек ата*, діни сенімдерден *Баба шәшиті Түкті Әзіз, Қыдыр ата, Ғайып Ерен қырық шілтен, Пірлер, Бибі Бәтима* және т.с.с. негізгі персонаждар қазіргі поэзиядағы мифологиялық сарындардың зерттелуі тұрғысынан кешеуілдеп қалғандығын байқадық. Оның белгілі бірнеше себептері де бар екендігін ескереміз. Осы орайда біраз ілгерілі-кейінді зерттеу жұмыстары мен олардың мазмұндық бағытын ішкі сезіммен зерделей терсек, ұлттық менталитеттің өзіндік тұстарын көпе-көрнеу жиіркенішті етіп көрсететін көп бұрмалаушылық арқылы өзге халықтардан үлгі алуға бағытталған әдебиетпен ауыздандырылған кезеңдерге тоқтала кету артық болмас. Өткен ХХ ғасырдың басы революциямен басталып, соңғы ширегі революционерлер құрған мемлекеттің құлдырауымен аяқталғаны мәлім. Кеңес үкіметінің саяси қуғын-сүргіні, ашаршылық жылдары, одан кейінгі Ұлы Отан соғысы, соғыстан кейінгі қалпына келтіру, тың және тыңайған жерлер желеуі, бесжылдық жоспарлар, социализмнен коммунизмге өту елесі, міне осындай лозунгтерге арқылы адам күшін жаппай жоспарланған межені орындауға бағыттаған кезеңдерде рухани танымға, адамның өзін өзі дамытуына мүмкіндікті жою саясаты арқылы жүзеге асқандығын да мәлім. Ең бастысы ұлттық рухы мықты, келешек ұрпаққа берері мол кеменгер тұлғалардың қуғын сүргінге ұшырауы, ұлттық сананы оятатын шығармалардың жойылып, орнына пролетарлық культтің дәріптелуі мақсатында қазақ поэзиясына жаңа толқын социал – демократ ақындарды шығарды. Құдайсыз қоғамдағы белең алған атеизм ұлттық мифологияны терең тануға, батырлық

дастандардың тылсым күшке ие мотивтерін зерделеуге мүмкіндік берілмегендіктен, тек бір жақты қиял әлемі деңгейінде қабылданды.

Алайда, осындай шектеулілікке қарамастан Кеңестік жүйедегі қазақ ғалымдары Ә. Марғұлан, Қ. Сәтбаев, Ә.Қоңыратбаев, А. Машани, С. Қасқабасовтардың жалпы қазақ мифологиясының тарихи саласына қосқан үлестері орасан зор деп айта аламыз және олардың тұспалды тұжырымдарына сұғына отырып іздеген сауалдарымызға жауап іздейміз.

Өткен ғасырдың 90-шы жылдарынан кейінгі зерттелген отандық ғалымдардың еңбектерін атап өту орынды.

Қай кезеңдегі болмасын қазақ поэзиясының ұтымды да көркемдік тұсы - бағзы замандардан қалыптасып келе жатқан *кие* мен *касиет* ұғымдары. Мифологиялық сарындардың көркемдік тұсын ашатын *кие* мен *касиет* атауы тылсымды тану арқылы адам санасын адамгершілік сатыға көтеретін баспалдақ.

Мифология мен мифопоэтиканы зерттеудегі базалық нысан «миф» пен «архетип» екендігін ескерсек, біріншіден, ұлттық кодты тануда сөздің мағыналық астарына көз жіберу арқылы күнделікті тірліктегі мифтік бастау алатын ұғымдарға назар аудару қажеттігін байқаймыз. Екіншіден, ақындардың ішкі әлемінің мифологиямен байланыстағы дара қолтаңбасы мен көркемдік концептілерінің символдық құндылықтарын саралау арқылы мазмұндағы кредоны табуға мән беру керектігін ескереміз. Әрмен қарай өлең құрылымындағы автордың ұйқасты көркемдік бағытын қажетінше талдау мүмкіндігі арқылы шығарманың қаншалықты өміршендігін һәм оқырманға ой саларлық тұстарына назар аударамыз.

Бүгінгі поэзиядағы идеялық ұқсастықтар мен ақындардың эстетикалық парадигмаларға (латын тілінде үлгі, нобай) құрылған нарративті пайымдау сабақтастығы мифологиялық образдардың реминисценциясын компаравистикалық әдіспен талдауды талап етеді.

Әрбір адамның ішкі жан дүниесіне әсер етіп, мифтік санаға жетелеуші ең қарапайым нысанға эзотерикалық өреде жүретін *түс көру* жатады. Түс көру ғайыптан болса да оны жоруға ежелден ерекше мән берілген. Жоғарыда келтірілген қазақ мифтерінің персонаждары қазіргі кезде тікелей өмірде алдыңнан ұшыраспаса да түс арқылы олармен кездесу, сөйлесу немесе нобайын байқау сынды құбылыстар болып тұрады.

Тыныштықбек Әбдікәкімұлының «Қозы иісіндей қоңырқай түс көремін» деген өлеңі диалогқа құрылған қазақы түс жорудың үлгісі десе болады.

Төл науқаны ұлғайтар іс көлемін.
Төбемізде – түйе-бұлт, кішкене Күн.
Күні бойы қой бағып, түні бойы
қозы иісіндей қоңырқай түс көремін.

Табиғаты түсімнің – ірі сұрақ,
Өлең деймін сәл ұйып тұрысын-ақ!
...Тау көрдім мен... Шыңғыстау деп ойлаймын,
бара жатыр, айтеуір, жылы ұшырап!..
Туған жер Тыныштықбек Әбдікәкімұлының шығармашылығында аса киелі ұғым, ол барлық шығармасына арқау болған.

Жүрегімнің құлағы, сірә, түрік,
жата берсем, кетер бір мұң атылып.
Ғайып болып әлгі түс...қаздың үні
ғана қалды соңында шұбатылып!

Тұрмайтыны секілді қолға сағым,
түсініксіз нала-мұң – далбаса мұң.
Қаздың үні арқылы мен қайтадан
ғайып болған елеспен жалғасамын:

– Шеше деймін, Шыңғыстау екен деймін,
жұмыр-жұмыр бүйрегін мекендеймін.

Туған жері таулы өлке Шыңғыстаудың жылы ұшырауы, төбесіндегі түйе-бұлты, шұбатылып ұшқан қаздың үні - сағымдай жылжып өткен балалық шақты аңсау, ғайып болған елеспен жалғасуы – бір кездегі көрген түсінің алдағы өмірдегі сюжетін айқындап бергендей. Ақынның өзіне тән иірімі «Шеше деймін, Шыңғыстау екен деймін, жұмыр-жұмыр бүйрегін мекендеймін», - деген жолдағы «Шыңғыстаудың жұмыр-жұмыр бүйрегі» теңеуі Илияс Жансүгіровтің «Тарбағатай» өлеңіндегі «Тарбиған Тарбағатай жердің құты» дегендегі «тарбиған» теңеуі сияқты, яғни тарбиып жатқан таулы өлкенің сипатын космостық көруінен өріледі. «Мифтер, түс көру, мистериялар» еңбегінде М. Элиаде «Лирикалық поэзияның мифтерді қайталайтындығына және жалғастыратындықтарына назар аударатырып, поэзия атаулының жаңа, жеке, тың мағыналы өз сөзін, яғни құпия сөзді табуға тырысады. Поэтикалық туынды уақыттан, тілде шоғырланған тарихтан бас тартуды ойластырады, сөйтіп әрбір ұлы ақын дүниені «қайта жасап шығарады», - дейді [1,200-201]. Бір аң менің қасымнан кетер емес!.. – Арқар шығар?

– Ол емес, бөкен деймін!..

– Сен алдымен түйменді түймелеші,
салақ болып барасың, күйгелешім.

Шыңғыстауың – елің ғой,
сол еліңнің

бір «ақбөкен» қызына үйленесің!

Түс көруді мифпен сабақтастыру дәстүрі З.Фрейд пен К. Юнг философиясынан туындағанын, ескере келе ғалым Ж. Әскербекқызы «...ұлттық танымдағы кие мен қасиетті түс арқылы аңдату, өткенді аңсау, іздеу («Ұйықтасам түсіме ылғи тау кіреді»-М. Мақатаев), жан-дүние, сезім халін түспен астастыру («Кірмеші жиі түсіме» - Ж.Әбдіраш) мағынасындағы ипоэтикалық туындыларда түс тылсымдық, ерекше қалпымен мифке жақындайды және өзінің бастауын мифологиялық ойлаудан алғанын барынша аңғартады», -дейді [2,195].

Қазақы ұғымда киік текті жануарлар киелі саналады. Оның бейнесі көне түркі жазу ескерткіші «Күлтегін» жыры жазылған тас ескерткіштің ең жоғары дағына бәдізделген. Талай мәдени мұраға арқау болған ақбөкен, жезкиік сұлулықтың, грацияның, пәктіктің символы. «Шыңғыстаудың ақ бөкені» теңеуінде Тыныштықбек ақынның туған жерінің атын тілге тиек етуі арқылы қазақ қыздарының символикасын берді.

–Шеше деймін, тосады келін деймін,
ұшам деумен таусылды әлім деймін!

Балағымнан тістелеп жібермейді...

–Ол не тағы?

–Кәдімгі мәлін деймін!

–Көлеңкеге ызғарды қуып тығып,
шуақ күлсе – көктемнің жуықтығы.
Саған, тегі, «мәлін» боп көрінген ғой
машақатты түндердің суықтығы.

Алайда мәлін - дала мысығы балағынан тістелеп қалмауын анасы «Саған, тегі, «мәлін» боп көрінген ғой машақатты түндердің суықтығы», - деп жорығанымен, автор, бұл жерде сөз астарын меңзейді. Шыңғыстаудың ақ бөкені мен мәлінді карама қайшылықта көреміз. Бірі құт әкелетін дала еркесі, бірі балақтан шала алмаса да тістелеп, бөгет жасайтын жабайы мысық. Түске мысықтың кіруі түс жорушылардың айтуынша мыстандықтың, жаныңдағы «мысық тілеулі» көре алмайтын адамдардың бөгет болуы деп түсіндіріледі. Адам жанының жылулығынан ажыратып, суытатын белгі. Анасы оны тұспалдап «машақатты түндердің суықтығы», - десе де, автордың астарлы ойы жасырынып тұрғанын байқаймыз. Осы орайда Наполеонның да түсіне Ватерло маңындағы ұрыс кезінде аяқ –

қолы кісенделген әдемі әйел мен қара мысықтың кіргендігін еске ала кету артық болмас. Мысық оның лагерінен қарсыластарының ордасына қашып бара жатқан екен. Түсіне аса мән бермегенімен Наполеон Ватерлоо маңында жеңіліс тапқан және бұл оның соңғы шайқасы болған екен [3].

– Шеше деймін, мұндай түс кім көріпті,
арасында жүр екем кіл керіктің!
Олар маған қарасып, Мен оларға
қарай-қарай... оянып үлгеріппін.

– Құлыным-ау, *болмайды түс кемдігі.*
Түс секілді өмір де бізге ендігі...
Ортасында жүре бер *«керіктердің»*,
ол – сендегі мерейдің үстемдігі!

Керікті көруін «Ортасында жүре бер *«керіктердің»*,
ол – сендегі мерейдің үстемдігі!», - деп жоруы да жақсылықтың нышаны. Алайда керік – жираф бұл өлкені мекен етпейді. Ол шалғайда, өзге материкте өмір сүреді. Анасының жоруы бойынша мойыны ұзын ерекше жануарды «таңдаулы» деп танып, сол таңдаулылар арасында мерейінің үстемдігін берген символы.

– Шеше деймін, тындашы, Шеше деймін,
бұл бүгінгі түс емес, кеше деймін:
... *бір ашқарақ қой* маған көп маңырап,
түсіп кетті қолымнан кесе деймін!..

– Қайдағыны, қарағым, ойға аласың,
қар мен жаңбыр жатыр зой найзаласып...
«Ашқарақ қой» – сендегі алаң көңіл,
«сынған кесе» – кешегі ай жаңасы... –

Көкірегі-көңілі – Дала-мекен,
Дала-мекен – Шешем-ай, балаңа кең!..
Қызыл-жасыл Ойлардың хикметі
құбылмалы маусымнан ғана ма екен?

Қайдағыны жоқ менде қайғы санау,
қайратыма, ісіме алғыс алам.
... көрген түсті көктемге жорысаң да,
көп күрсіне бердің-ау, байғұс Анам?!.
қар мен жаңбыр жатыр зой найзаласып...
«Ашқарақ қой» – сендегі алаң көңіл,
«сынған кесе» – кешегі ай жаңасы... –

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1 Элиаде М. Аспекты мифа. – М.: Academia, 1995. – 340 с.

2 Аймұхамбет Ж. Миф. Мифология. Мифопоэтика. Астана: Фолиант, - 2016. 184 б.

3Рсалин М. Аян беретін түстер. //Қазақ әдебиеті, №18 (3074)

4 Пирәлиева Г. Көркем прозадағы психологизмнің кейбір мәселелері (түс көру, бейвербалды ишараттар, заттық әлем. Алматы: -«Алаш», 2004. -260 б.

Түсінде бөкен, мәлін, керік, маңыраған ашқарақ қой мен сынған кесе анасының жоруы бойынша эзотерикалық баянға ие. Ашқарақ қой мен сынған кесені де анасы бұра тартып жақсылыққа жорғанымен, ананың күрсінісі авторды алаңдатады.

Т. Әбдікәкімұлының осы өлеңінде мифологиялық сарынның астарлы ойы, этникалық дүниетанымы мен ұлттық психологиясы үндесіп жатыр. «Көркем прозадағы психологизмнің кейбір мәселелері (түс көру, бейвербалды ишараттар, заттық әлем» атты монографиясында ғалым Г.Пирәлиева: «Түс – көркем шығармада информациялық, сәуегейлік, символдық, архетиптік, мифологиялық, психологиялық, психоаналитикалық, медициналық, эстетикалық, философиялық т.б. көркемдік қызметтер атқарады» деген тұжырымды ұстанады [4,25].

Түс көру барша адам баласына тән құбылыс. Түсті жоруға ерте кезден мән берілген. Әр халықтардың өткен замандардағы тарихи аңыздарына үңілсек, патшалар түс жорушыларды іздестіріп, олардың түсті жори білу қабілетін бағалап, сый-сыяпат беріп отырған, ал түс жоруы мүлт кеткен кезде түс жорушы қатаң жазаға ұшырағандығы жайында жеткен хикаяттар бар. Сондықтан да ежелден түс көру мен түс жорудың ара –жігіне қатысты сәуегейлік айту үшін адамның тек қана білімді болуымен қатар, түрлі ілімді меңгерген, философиялық ойы терең, құймақұлақ болуы маңызды.

«Қыз Жібек» жырындағы Жібектің түсі Төлегеннің қайтпас сапарға аттанғандығынан хабар берген. Ол жырда Қыз Жібектің «Бүгін мен бір түс көрдім, түсімде жаман іс көрдім. Төлеген мінген ақбозат, Ертоқымсыз бос көрдім», - деген жолдарындағы ертоқымнан айырылу - Төлегеннен айырылу екендігін түспалдап көрсетті.

Қорыта келгенде, қазақ поэзиясындағы мифолгизмнің даму жолы ертеден келе жатқандығын көре аламыз. Әр ақын өз лирикалық туындысында мифті қолдануында ерекшелігі бар екені дәлелденді.

Миннегулов Хатип Юсупович

Лауазымы: филология ғылымдарының докторы, академик, Қазан қаласындағы Қазан Федералды университеті, Татарстан Республикасы

Пошта мекен жайы: 420008, Қазан, Кремлёвская к., 18 үй

Ұялы тел: +79172693741

Мүрсәлім Гүлнұр Оразбекқызы

Лауазымы: «Филология» мамандығының докторанты, Қазақ инновациялық гуманитарлық-заң университеті, Семей қ.

Пошта мекен жайы: 071400 Семей қ., Мәңгілік ел 11.

Ұялы тел: 87784704127

Қазақ поэзиясындағы мифологизм.

Миннегулов Хатип Юсупович

Должность: доктор филологических наук, Казанский Федеральный университет, Республика Татарстан

Почтовый адрес: индекс 420008, Казань, ул.Кремлёвская, 18

Сотовый телефон: +79172693741

Мурсалим Гулнур Оразбекқызы

Должность: докторант специальности «Филология», Казахский гуманитарно-юридический инновационный университет, г.Семей

Почтовый адрес: индекс 071400 город Семей, улица Мангилик ел 11

Сотовый телефон: 87784704127

Мифология в казахской поэзии.

Minnegulov Hatip Yusupovich

Position: Doctor of Philology, Kazan Federal University, Republic of Tatarstan

Postal address: postcode 420008, Kazan, Kremlyovskaya St., 18

Cell Phone: +79172693741

Mursalim Gulnur Orazbekkyzy

Position: Doctoral student in Philology, Kazakh humanitarian juridical innovative university, Semey

Postal address: postcode 071400 Semey city, Mangilik El street 11

Cell phone: 87784704127

Mythology in Kazakh poetry.